

УДК 930.85 + 94 (476) "1921/1939"

В 12

Олександр ВАБИЩЕВИЧ

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ РОСІЙСЬКОЇ МЕНШИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІ (1921 – 1939)

Автор аналізує основні напрями духовного життя російської меншини західнобілоруських земель у складі Польської держави. Вивчається добротинна, культурно-освітня, політична робота низки російських громадських організацій. Досліджується суспільно-культурна та релігійно-просвітницька діяльність російських старообрядців, які зберігали свою віру, мову, патріархальний уклад життя.

Ключові слова: російська культура, Західна Білорусь, громадські організації, старообрядці.

Нині зростає зацікавлення дослідників у ретроспективному відтворенні суспільно-політичних та етнокультурних процесів у західному регіоні Білорусії міжвоєнної доби ХХ ст. Культурне життя національних меншин II Речі Посполитої давно є об'єктом вивчення польських істориків, однак російській меншині присвячені тільки окремі публікації. У працях Є.Томашевського, Р.Домбровського російська проблематика відображена в загальному контексті соціально-економічного, політичного і культурного життя непольського населення країни [9]. Деякі польські автори торкалися цієї проблеми при розгляді взаємин Польської держави і православної церкви [13]. Тільки тепер є поодинокі публікації польських авторів, однак вони не заторкують питань російської культури у західнобілоруському регіоні [10]. Вчені України і Росії роблять основний акцент на дослідженні історії російської еміграції у міжвоєнній Польщі [1]. У працях Ю.Лабинцева, Л.Щавінської аналізується православна книжкова спадщина білорусько-польсько-литовського пограниччя [2].

У білоруській історіографії до початку 1990-х рр. згаданої тематики не було. Її започаткував гродненський дослідник В.Черепиця, який у ряді статей, монографій торкався різних аспектів життя православного населення у західнобілоруському регіоні [3]. Тільки у публікаціях В.Швайко вперше предметом дослідження стала діяльність російських культурно-освітніх і громадських організацій по збереженню російської культури у Польщі (і Західній Білорусі зокрема) у 1921 – 1939 рр. [4]. Виходячи з різного правового становища, ідейно-політичних розходжень і інших критеріїв, дослідниця виокремила дві частини російського населення – емігрантів і меншину, яку треба називати корінними мешканцями (у порівнянні з мігрантами зі сходу). При цьому проігноровано духовне життя старообрядців, що складала значну частку автохтонного населення Західної Білорусі. Саме тому головною метою даної статті є аналіз основних тенденцій культурного життя усієї російської меншини у західній частині Білорусі в міжвоєнний період. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: простежити роботу російських громадських організацій щодо збереження і розвитку російської культури, освіти; відобразити релігійно-просвітницьку і громадську діяльність російських старообрядців; висвітлити місце та роль православної церкви у справі оборони російських традицій, мови, культури.

Підсумки переписів населення Польщі 1921 і 1931 рр. не дають докладної інформації про кількість російського населення. Зниженню їх чисельності у 1921 р. (108 тис. осіб) сприяли різні фактори, у тому числі і викликані соціально-психологічними підсумками радянсько-польської війни [Jurek K., 23]. Л.Василевський у полеміці з російською еміграцією у 1924 р. рішуче відмовляв російській меншині у праві на існування, називаючи її “пережитком русифікаторської епохи” [III, 7]. За оцінками Інституту досліджень національних справ (їх авторство приписують Т.Голувку), станом на 1 січня 1928 р. у Польщі мешкали приблизно 200 тис. росіян [11, 169]. За переписом 1931 р. на території Західної Білорусі російську мову як рідну назвали 100,7 тис. осіб, а всього у Польщі – 139 тис. осіб. Російське населення було в усіх регіонах Західної Білорусі: у Віленському воєводстві – 3,9% мешканців (42,6 тис. осіб), Білостоцькому –

2,9% (27 тис. осіб), Поліському – 2,3% (24,3 тис. осіб), Новогрудському – 0,6% (6,8 тис. осіб) [12, 42]. Міське російське населення переважно мешкало у великих центрах: у Вільно, Пінську, Бресті та ін. Соціальний склад був різноманітним: колишні чиновники та військові, православні священики, міщани, інтелігенція. Сільське населення переважало у Віленському, Білостоцькому воєводствах і було представлене в основному російськими старообрядцями.

Але кількість росіян було завищено за рахунок місцевих білорусів. Через низький рівень національної свідомості вони надавали перевагу православним традиціям, з якими ототожнювали російську мову. У меморандумі поліського воєводи Я. Крагельського про проблеми Полісся, який було скеровано у серпні 1932 р. міністрові внутрішніх справ Польщі Б. Перацькому, місцеву російську етнічну групу (1,4%) було визнано штучно збільшеною через “міцну і вмилу агітацію” представників “об’єднаних російських меншин”, а також завдяки православному духовенству на чолі з пінським єпископом Олександром. Польська адміністрація сподівалася на те, що при проведенні відповідної політики кількість росіян до наступного перепису повинна значно зменшитися, обмежитися тільки нечисельною групою міської інтелігенції [IV, 6, 34].

Протягом усього міжвоєнного двадцятиліття польська влада здійснювала політику дерусифікації (особливо православної церкви) і полонізації російського населення. Активізація цих дій спостерігалася у другій половині 1930-х рр. Було інспіровано рух “православних поляків” [Черепица В.Н., 2005, 41 – 49]. Чергові полонізаторські плани розробляли польські урядові кола, воєводська адміністрація [VI, 145].

На території Західної Білорусі більшість російських громадських організацій обстоювала позиції російської культури – Російське народне об’єднання (РНО), Російське добродійне товариство (РДТ), Російська організація молоді (РОМ), Спілка організацій російської меншини, а також нечисельні російські гімназії. Оборона російської культури та освіти була одним із основних напрямів діяльності РНО [X, 51]. У грудні 1926 р. ця організація заснувала у Бресті Поліський клуб, який став центром гуртування місцевої російської інтелігенції. Із відкритих під час

виборчої кампанії 1928 р. у Поліському воєводстві 8 бібліотек РНО до початку 1930-х рр. уціліло 4 [V, 35].

РДТ мало право створювати та утримувати гімназії, школи, бібліотеки, проводити культурні заходи і т. д. [8, 5 – 6]. У ряді міст на території Західної Білорусі до середини 1930-х рр. було створено відділи РДТ – у Бресті, Пінську, Лунінці, Гродно, Новогрудку, Барановичах, Стовбцях [VIII, 1], [IX, 335]. При місцевих організаціях РДТ створювалися літературні, театральні гуртки та інші творчі об'єднання. Для заснованого на початку 1924 р. відділу РДТ у Бресті основним завданням було утримання російської гімназії в Бресті. На кошти, зібрані наприкінці 1920-х років для спорудження місцевого “Російського дому”, вдалося збудувати окремий будинок для Брестської російської гімназії. Відділ РДТ у опікувався, який виник у 1925 р., утримував 7-класну реальну гімназію. За оцінками польської влади, гімназія “прищеплювала учням ненависть до Польщі”, була “осередком російського шовінізму” [V, 43]. Втративши у 1928 р. дозвіл на утримання гімназії, відділ РДТ у Пінську займався утриманням бібліотеки і організацією різних культурно-освітніх заходів, прибуток від яких спрямовували на добродійність. Утриманням російської гімназії у Лунінці у 1925 – 1930 рр. також займався місцевий відділ РДТ [V, 45 зв.]. Аналіз діяльності відділів РДТ на території Поліського воєводства підтверджує висновки дослідників про те, що результат їхньої діяльності багато в чому залежав від компактності і кількості російського населення [Ткачов С., 219].

В окремих дослідженнях відзначається, що на початку 1930-х рр. у російському громадському житті був конфлікт між старшим поколінням і молодими діячами, зумовлений різним розумінням форм і методів оборони власних національно-культурних цінностей – частина максималістської молоді не сприймала методів старших. У результаті цих суперечностей у 1933 р. виникла РОМ [Stanisławski W., 52]. Крім Варшави, відділи РОМ було засновано у Вільно, Бресті, Пінську, Гродно, Слонімі, Барановичах та в ряді інших міст. Під тиском місцевої адміністрації регіональні відділи організації обмежили свою діяльність питаннями культури та освіти [XI, 30]. Був також інший поділ, хоча й не виразний – між консервативними

традиціоналістами, які намагалися обмежитися виключно особистим осередком і скеровували свою діяльність на культивування російської мови, традицій і звичаїв, і прихильниками процесу модернізації (переважно з творчої інтелігенції), налаштовані на більшу відкритість, засвоєння елементів чужої (найперш польської) культури [Stanisławski W., 53 – 54].

Керівництво російських організацій намаглося залучити православні кола до спільної оборони національних і культурних прав. Церковне керівництво на чолі з митрополитом Діонісієм спочатку ухилялося від прямої підтримки, а потім заявило про невтручання у політичні, національні питання. Російська меншина неоднозначно реагувала на надання автокефалії православної церкві у Польщі [Papierzyńska-Turek M., 199]. Все це відбувалося на тлі наступу на православну церкву, який здійснювався через дерусифікацію, полонізацію церковних текстів, мови служб, закриття православних храмів. Православна церква перетворювалася на інструмент здійснення польської національної політики. Однак за умови слабкості організаційних структур російської меншини поширенням її традиційних цінностей займалися православні священики. За оцінками польської влади, вони робили все “для утримання російського духу, культивування російської мови і культури” [VI, 7].

Православна церква надавала матеріальну та моральну підтримку російським культурно-просвітницьким організаціям, але не можна погодитися з висновками попередніх дослідників, що православне віровизнання є основним об’єднуючим фактором для російського населення міжвоєнної Польщі [Швайко В.Г., 2005, 11]. Процес правового врегулювання Польської автокефальної церкви викликав неоднозначну реакцію в суспільстві і серед православного кліру, що сприяло поглибленню розколу російської меншини. Духовне життя російських старообрядців, які мали власну церковну структуру, розгорталося окремо від росіян-православних. Конфесійні, ідеологічні та інші суперечності перешкоджали взаємодії цих найчисленніших груп російського етносу. Тому не можна абсолютизувати консолідуючу роль православної церкви в етноконфесійному житті росіян. Треба враховувати, що деяка

частина росіян не проявляла своєї конфесійної приналежності, віддаючи перевагу світським цінностям.

Крім православної частини автохтонного російського населення, на західнобілоруських землях з XVII – XVIII ст. відокремлено жили старообрядці. За свідченнями архівних джерел, у Віленському воєводстві станом на середину 1937 р. було 42 громади старообрядців (42 777 вірних), а всього в Польщі тоді існувало 48 громад (за різними оцінками вони об'єднували від 49,7 тис. до 60 тис. осіб) [II, 326, 318 – 322, 308 – 310]. Є.Томашевський пише про 80 тис. старообрядців [Tomaszewski J., 149], які згадувалися Б.Пімоновим під час одного з парламентських виступів, хоча архівними документами це не підтверджено. У західнобілоруському регіоні найбільш представлений старообрядцями Браславський повіт – 18 громад (17 461 особа). Спроби досягти порозуміння духовних лідерів старообрядців з польською владою були зроблені на першому Всепольському з'їзді старообрядців у Вільно в жовтні 1925 р. Під час його роботи було обговорено актуальні питання релігійного та громадського життя російських старообрядців [7, 36]. У Польщі було створено окрему Вищу старообрядницьку раду (ВСР), її очолив О.Пімонов. Крім завдань церковного життя, ВСР домагалася відкриття окремих шкіл для дітей старообрядців, викладання Закону Божого в усіх державних школах [5, 39]. Протягом декількох років було урегульовано правовий статус Східної старообрядницької церкви без духовної ієрархії. За законом від 26 березня 1928 р., президент Польщі визначив ставлення держави до старообрядницької церкви, а розпорядженням уряду 29 серпня 1928 р. затверджено її статут [I, 1 – 3]. Громади старообрядців мали право провадити релігійну, культурно-просвітницьку, добродійну діяльність [II, 13].

Повсякденне життя старообрядців, які отримали в Польській державі гарантії та права, було менше політизованим порівняно з іншими групами російського населення. В середині 1930-х рр. під керівництвом ВСР створювалися бібліотеки-читальні. На початку 1937 р. вони діяли в 11 громадах (Браславський повіт – 5, Віленсько-Трокський – 2, Свінціанський – 2, Сувалківський – 1, Дзісенський – 1) [XII, 22], [II, 329].

Вдалося добитися викладання в державних початкових школах Закону Божого для дітей старообрядців рідною мовою. У 1937/1938 навчальному році таких шкіл було 153 (виключно польські школи) [XII, 11 – 14]. Намаганнями одного з керівників ВСР, посла Б.Пімонова, у Вільно діяла тільки єдина державна російська школа для дітей старообрядців.

До кінця 1930-х рр. у старообрядців спостерігалася стійка тенденція забереження своєї ідентичності у складі Польської держави. Вони продовжували жити традиційним укладом, дотримувалися своєї віри, мови. Відокремлений характер етноконфесійного життя старообрядців стримував його асиміляцію. Цю обставину відзначала влада Білостоцького воєводства, де присутність старообрядців була незначною (на початку 1939 р. їх було 7 745 тис. осіб, котрі об'єднувалися у 8 громад). “Як маса, старообрядці є замкненим осередком, який не піддається асиміляційним впливам і не втратив свого московського фольклору, у політичному відношенні не викликає противу” [VII, 26 зв.].

Отже, у культурному житті російської меншини на території Західної Білорусі у 1920 – 1930-ті рр. виявлено низку тенденцій. По-перше, місцеві відділи російських організацій разом з громадсько-політичною, добродійною роботою займалися і культурно-просвітницькою діяльністю, підтримкою російських навчальних закладів, бібліотек. По-друге, консервативно-традиціоналістський напрям був визначальним у збереженні як світських, так і релігійних цінностей російської меншини. По-третє, у середовищі як росіян, так і білорусів конфесійна приналежність переважала національну чи ідеологічну, однак православна церква не стала консолідуючим фактором, бо сама перетворилася на інструмент полонізації. По-четверте, більшу стійкість щодо польської політики асиміляції проявили російські старообрядці, які змогли зберегти своє віровизнання, мову, уклад життя, культурні артефакти.

Для подальшого наукового дослідження теми перспективним є вивчення взаємин російської культури у відзначений період не тільки з польською, а й із культурами інших етнічних меншин (білорусів, українців, євреїв, литовців) Західної Білорусі.

- I. Архів нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie)(далі – ААН). – Zespół 9/1. – Sygnatura 1079.
- II. ААН. – Zespół 14. – Sygnatura 1270.
- III. ААН. – Zespół 390. – Sygnatura 76.
- IV. Державний архів Брестської області (далі – ДАБО). – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 2253.
- V. ДАБО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 909.
- VI. ДАБО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 1574.
- VII. ДАБО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 2305.
- VIII. ДАБО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 1а.
- IX. ДАБО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 11.
- X. ДАБО. – Ф. 2001. – Оп. 4. – Спр. 2592.
- XI. ДАБО. – Ф. 2001. – Оп. 4. – Спр. 4914.
- XII. Центральний державний архів Литви (Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas). – F. 1681. – Ap. 1. – B. 435.

1. Див.: Ёлкин А.И. Российская эмиграция в Польше (1918 – 1924 гг.) // Вестник Харьковского государственного университета. – 1994. – История. – Вып. 28. – С. 157 – 165; Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919 – 1939. – М.: Пресс-Академия, 1994. – 296 с.; Симонова Т. “Мы бесподданные безгосударственники...”: Россияне в межвоенной Польше // Родина. – 2007. – № 2. – С. 75 – 81; Ткачов С. Российская эмиграция в межвоенной Польше // Emigracja rosyjska: losy i idee / Pod red. nauk. R. Bäckera i Z. Karpusa; Interdyscyplinaryny Zespół Badań Sowieologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. – Łódź: Wydawnictwo “Ibidem”, 2002. – S. 195 – 244.

2. Див.: Лабынцев Ю. Всему православному миру: Православная литература межвоенной Польши. – М.: Русское слово, 1995. – 74 с.; Лабынцев Ю.А., Щавинская Л.Л. Белорусско-украинско-русская православная книжность межвоенной Польши. Исследования и публикации по материалам экспедиции 1996 г. – М.: Индрик, 1999. – 312 с.; Лабынцев Ю., Щавинская Л. Православная литература Польши (1918 – 1939 гг.). – Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2001. – 304 с.

3. Див.: Черепица В.Н. Очерки истории православной церкви на Гродненщине (С древнейших времён до наших дней): В 2-х ч. – Ч. 1. – Гродно: ГрГУ, 1999. – 320 с.; Черепица В.Н. Очерки истории православной церкви на Гродненщине (С древнейших времён до наших дней): В 2-х ч. – Ч. 2. – Гродно: ГрГУ, 2005. – 439 с.

4. Див.: Швайко В.Г. Русская культура на восточных окраинах Второй Речи Посполитой (1921 – 1939) // Рыжскі мірны дагавор 1921 г. і лёсы народаў Усходняй Еўропы: Матэрыялы міжнар. навук.-тэарэт. канф. (Мінск, 16 – 17 сакавіка 2001 г.). – Мінск: БДУ, 2001. – С. 104 –

111; Швайко В.Г. Деятельность русских организаций в Польше по сохранению русской культуры в 1921 – 1939 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук; 24.00.01 – теория и история культуры / УО “ГрГУ им. Я. Купалы”. – Гродно, 2005. – 22 с.

5. Добжинская Т.В. Роль Высшего старообрядческого совета в Польше в довоенный период (1927 – 1937 гг.) // *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава*. – 2004. – № 2. – С. 38 – 41.

6. Речи депутата Б.А. Пимонова, произнесённые в польском сейме в 1937 – 1938 гг. Изложено по газетным отчётам и официальным стенограммам. – Вильно: Б. и., 1938. – 22 с.

7. Труды Первого Всепольского Старообрядческого съезда, состоявшегося в г. Вильне 2/15, 3/16 и 4/17 октября 1925 года. – Вильно: Издание Исполнительного Комитета Первого Всепольского Старообрядческого съезда, 1925. – 92 с.

8. Устав Русского благотворительного общества. – Варшава: Б. и., 1924. – 42 с.

9. Див.: Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918 – 1939). – Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – 278 s.; Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków: Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939. – Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. – 224 s.

10. Див.: Jurek K. Rosjanie w II Rzeczypospolitej // *Przegląd kresowy*. – 1991. – № 5/6 (63 – 64). – S. 21 – 24; Stanisławski W. Emigracja i mniejszość rosyjska w II Rzeczypospolitej: próba charakterystyki społeczności // *Sprawy narodowościowe. Seria nowa*. – 1996. – Z. 2 (9). – S. 23 – 60.

11. Matelski D. Mniejszości narodowe w Polsce w świetle raportu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1928 – 1930 // *Sprawy narodowościowe. Seria nowa*. – 1996. – Z. 2 (9). – S. 165 – 202.

12. Mironowicz E., Tokć S., Radzik R. Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005. – 171 s.

13. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia 1918 – 1939. – Warszawa: PWN, 1989. – 484 s.

Александр Вабищевич. Культурная жизнь русского меньшинства на территории Западной Белоруссии (1921 – 1939). Автор анализирует основные направления духовной жизни русского меньшинства западнобелорусских земель в составе Польского государства. Изучается работа ряда русских

общественных организаций: благотворительная, культурно-просветительская, политическая. Исследуется общественно-культурная и религиозно-просветительская деятельность русских старообрядцев, которые сохраняли свою веру, язык, патриархальный уклад жизни.

Ключевые слова: русская культура, Западная Белоруссия, общественные организации, старообрядцы.

Aliaksandr Vabishchevich. Cultural Life of Russian Minority in Western Belarus (1921 – 1939). The author analyzes the main trends of spiritual life of Russian minority in Western Belarusian lands which were a part of the Polish state. The philanthropic, cultural-educational, political activities of a number of Russian social organizations are studied. The novelty consists in the research of social, cultural, religious and educational activity of Russian Old Believers, who retained their belief, language and patriarchal way of life.

Key words: Russian culture, Western Belarus, public organizations, Old Believers.